

מלחמת ששת הימים – מדוע נוטשת ישראל את הישגיה¹

אורי מילשטיין

מה הבעיה?

ביוני 1967 השתלט צה"ל, בניגוד לתוכניתו האסטרטגית הבסיסית ובניגוד להנחיות הדרג המדיני ולפקודות המטה הכללי,² על כל שטחי ארץ-ישראל המערבית שבהם שלטה ירדן מאז 1948. בכך הגשים צה"ל במתקפת מנע מטרה³ דתית, לאומית וציונית של רוב הישראלים, שעליה הייתה הסכמה לאומית מתחילת הציונות ועד מלחמת העצמאות.

יצחק רבין היה ב-1967 ראש המטה הכללי של צה"ל. לאחר עשרים שנה, באוגוסט 1993, בהיות רבין ראש-ממשלת ישראל ושר-הביטחון שלה, אישר, בניגוד לעמדותיו המוצהרות הקודמות, את "הסכם אוסלו", שאותו יזם שר-החוץ שמעון פרס, ושאמור היה על-פי רוב יוזמיו ומנתחיו להעביר חלק גדול מאותם שטחים, אם לא את כולם, לשלטונם ואף לריבונותם של הפלשתינים. במאי 1996 זכו בבחירות הכלליות בישראל מתנגדיו החריפים של אותו הסכם, והקימו ממשלה בראשותו של בנימין נתניהו. ואף-על-פי-כן, הכריזו נתניהו ורוב חברי ממשלתו כי ממשלת "נאמני ארץ-ישראל" מחויבת להסכמי אוסלו, ואפילו הרחיקו לכת מעבר למה שהצהירו רבין ופרס והצהירו בפומבי, באמצעות ראש מחלקת ההסברה של הממשלה דוד בר-אילן, שהם מוכנים להשלים עם הקמתה של מדינה פלשתינית בארץ-ישראל.⁴

במאמר זה ננתח את אחד מגורמי העומק הראשיים שהשפיעו על יצחק רבין, והמשפיעים על בנימין נתניהו,

¹ ד"ר אורי מילשטיין הוא חוקר מלחמות ישראל. מספריו: "ההיסטוריה של הצנחנים", הוצ' שלגי, 1985; "תולדות מלחמת העצמאות" (כרכים א-ג), הוצ' זמורה ביתן, 1984 (ראה אור באנגלית בהוצאת University Press of America, 1996). ועוד. מאמרים בנושאים צבאיים של א"מ ראו אור ב**נתיב**.

¹ מאמר זה מתייחס בעיקרו לשיעור ולא לסיי.

² תוכנית המלחמה של צה"ל בפרוץ מלחמת ששת הימים הייתה: לתקוף את הצבא המצרי בצפון, לבלום ולספוג בחזית המזרחית עם ירדן ובחזית הצפונית עם סוריה ולבנון.

³ לפי סגן הרמטכ"ל לשעבר, האלוף (במיל) ועוזר שר-הביטחון בהווה, ישראל טל: "תורת הביטחון משרתת את המטרה הלאומית, ומטרת המלחמה הבסיסית מהווה יסוד מרכזי של תורת הביטחון" (טל י, "ביטחון לאומי מעטים מול רבים", דביר, 1996, עמ' 54). האלוף (במיל) טל הנו אחד המעצבים הראשיים של צה"ל, ורבים רואים בו את האבי נטלסטואל הבולט ביותר של צה"ל מאז הקמתו.

⁴ יועץ ההסברה של בנימין נתניהו, דוד בר-אילן, בראיון ל**גלובס** מוסט, 20 בדצמבר 1996.

⁵ הרבני י, "מלחמה וא-סטרטגיה", מערכות, 1990, עמ' 344.

⁶ טל י, שם, עמ' 51.

לפעול בניגוד לעמדותיהם האידיאולוגיות בהתייחסות לגבולות ריבונותה של ישראל. נטען, כי הכתובת על הקיר למהפך האידיאולוגי של רוב חברי האליטות בישראל נרשמה במלחמת ששת הימים עצמה, בפקוד הכושל של המערכות והקרבות, ומיד אחריה, בחוסר הנכונות של המנהיגות הלאומית והביטחונית לחקור את תפקוד צה"ל במלחמת ששת הימים ולהפיק לקחים.

על-מנת לפרש את הדילמה המרכזית ביותר במדיניות הלאומית של ישראל בשנים האחרונות, נפתח את מושג "תורת הביטחון" (Security Doctrine), ננתח את התגבשותה של תורה זו בישראל ואת גלגוליה השונים מאז מלחמת העצמאות, נפתח את המושג "הכרעה צבאית", ונסה להשיג את מטרת המחקר על-ידי ניתוח מהלכיה הלאומיים-אסטרטגיים של ישראל בעזרת שני מושגי-יסוד אלה. הציר שסביבו ייסוב המאמר הוא מלחמת ששת הימים.

שאלת-השאלות האסטרטגית של ישראל

במילון מונחים צבאיים של צה"ל מוגדרת תורת הביטחון כ"תורה המושתתת על מדיניות הביטחון, שתכליתה להתוות את הדרכים לארגונים ולניצולם של המשאבים העומדים לרשות האומה לשם קיום ביטחונה של המדינה".⁵ האלוף (מיל) ישראל טל, הגדיר לאחרונה מושג זה כ"תוכנית הלאומית הבסיסית והקבועה של הכוננות, ההיערכות, והמלחמה להגנה על הקיום הלאומי".⁶ המומחה הישראלי לתורת הביטחון, פרופ' יחזקאל דרור, השתמש באותו עניין במושג "אסטרטגיה

אימון הלוחמים גרוע, ורמת המפקדים נמוכה.¹⁰ מסקנה זאת הייתה תולדה של שיחות והתרשמויות, ובלתי מבוססת, שכן לברגוריון לא היה ניסיון בפקוד צבאי, הוא לא טיפל עד אז בנושאים צבאיים, והוא לא רכש מימיו כלי ניתוח תיאורטיים לטיפול בנושאים אלה. גם האנשים שאיתם שוחח ברגוריון הבינו מעט מאוד בהוויית הצבא והמלחמה. אך טבעי הדבר שמסקנה זאת הוליקה אותו, מבלי שהיה מודע לכך, למסקנות מרחיקות לכת בתחום האידיאולוגיה הלאומית ובתחום תורת הביטחון.

ב-4 בדצמבר 1947, חמישה ימים אחרי פרוץ המלחמה, קבע ברגוריון בישיבה חסויה של ועד הביטחון היישובי:¹¹ "הערבים זה לא אויב שגומרים אותו.¹² הערבים יכולים תמיד לתקוף אותנו.¹³ הם יושבים פה... יכולים להיות תמיד סכסוכים אֵתם. אין תקווה לחיסול הערבים".¹⁴ לדעת מחבר שורות אלה, קביעה זאת לא נבעה מהבנתו את העולם הערבי ומהערכתו את יכולתו הצבאית של מדינות ערב, אלא מייאושו הבלתי מבוסס מכוחם הצבאי של היהודים במסגרת מאזן הכוחות הצבאי בזירה.

התוצאה: ברגוריון ענה בשלילה על שאלת-השאלות האסטרטגית, האם יש בידי כוחות היהודים יכולת להכריע את צבאות הערבים, וקבע בהתאם לכך מדיניות של פשרה טריטוריאלית, שביטויה המדיני היה חלוקתה של ארץ-ישראל. קביעה זאת הייתה נכס צאן ברזל של ראשי צה"ל. הם הטמיעו אותה בתרבותם הצבאית, והכשירו לאורה את כל דרגי הפיקוד. ניסח זאת האלוף מיל' ישראל טל: "מאחר שהיה ברור מראש כי מצב של מעטים מול רבים ימנע כפיית רצונה של ישראל על הערבים באמצעות הכרעה צבאית, היה גם ברור כי אי אפשר שמטרת המלחמה המדינית הבסיסית שלה תהיה טריטוריאלית. מטרת המלחמה יכולה להיות בעיקרה דפנסיבית: הגנה על קיומה ועל חירותה. קביעה זו גזרה והתוותה את הגבולות למטרות-מלחמה לאומיות אפשריות של ישראל".¹⁵

איך נולדה המטרה: שלום תמורת שטחים

לא שהמציאות הצבאית ב-1948 הייתה שונה מן התחזית המוקדמת של ברגוריון ומן הפירוש המאוחר והמוטעה של ישראל טל. צה"ל ניצח את כל הצבאות הערביים, ועם עליונותו היחסית היה מסוגל כבר אז להכריעם ולהגיע לגבולות מלחמת ששת הימים. אלא שבברגוריון לחם אז על הקונספציה שלו, ועל האידיאולוגיה שעיצב, יותר מאשר על הגשמת המטרות הלאומיות, ולא היה מסוגל להודות שטעה בהערכתו את מאזן הכוחות האסטרטגי בין ישראל למדינות ערב.

בבקשם להפיק רווחים פוליטיים ממלחמת העצמאות, יזמו ברגוריון וחבריו אחרי המלחמה פרסומים מוגזמים על הכושר הצבאי הגבוה של ארגון "ההגנה" ושל צה"ל במלחמה, ועל הצלחתם להכריע את צבאות הערבים, ובעזרת צנזורה דרקונית על אמצעי-התקשורת הסתירו את הליקויים.

רבותי" (Grand Strategy), שאותו טבע בשנות החמישים חוקר המלחמות הבריטי בזיל לידל הארט, וקבע שאסטרטגיה-רבתי "שואפת לבחון הכרעות מעצבות-היסטוריה בהווה, בעזרת כלים מקצועיים ובראייה ארוכת-טווח וכוללת".⁷ שלוש הגדרות אלה, שנוצרו בתרבות הצבאית של ישראל, הן כה כלליות, כה רב-משמעיות וכה מעורפלות, עד כי לא ניתן, לדעת המחבר, להבהיר בעזרתן מדוע פעלו מקבלי ההחלטות בישראל כפי שפעלו. במקום להבהיר את הנושא, הגדרות אלה אינן אלא מערפלות אותו.

אנחנו מבקשים לאפיין את תורת הביטחון של ישראל בעזרת עקרונות יסוד אחד, שממנו נגזרים כל חלקיה האחרים של התורה, מעין זרם תת-קרקעי אסטרטגי, שכל החשיבה הישראלית על ביטחונה הלאומי שואבת את קיומה ממנו. עיקרון זה אמור לבטא את אבן-היסוד בתובנה של מנהיגי ישראל לגבי אבטחת קיומה והשגת מטרותיה.

כל מנהיגי ישראל בארבעים ותשע שנותיה קבעו, ביוזעין ושלא-ביוזעין, את תורת הביטחון שעל-פיה פעלו, בהתאם לתשובתם לשאלה: האם מסוגל צה"ל להכריע את צבאותיהן של מדינות העימות בשדה הקרב במחיר נמוך יחסית, או שאין הוא מסוגל לכך.

את מושג ההכרעה הצבאית הם הבינו במשמעות שקבע קלאוזוביץ: להשמיד את צבא האויב, כלומר, לפגוע בו קשה כלי-כך עד שיחדל לתפקד, ולאכוף את רצונה של ישראל המנצחת על מדינות ערב המובסות. מכאן, שמנהיגי ישראל הבינו כי אם צה"ל ישיג הכרעה צבאית, ניתן יהיה גם להגיע ליחסי שלום עם מדינות ערב וגם להשיג ריבונות ישראלית על כל ארץ-ישראל המערבית. את גובה מחיר ההכרעה, בעיקר בחיי אדם ובמשאבים כלכליים, הם קבעו באופן אינטואיטיבי בכל תקופה, על-פי ערכיה ותרבותה.

כאשר תשובתם של מנהיגי ישראל לשאלת-השאלות האסטרטגית לעיל הייתה חיובית, הם קבעו מדיניות של הגשמת מטרות לאומיות-טריטוריאליות. כאשר הייתה תשובתם שלילית, הם קבעו מדיניות של פשרה וויתור על שטחים חיוניים, מבחינת המטרות הלאומיות.

טענת המחבר היא שתשובותיהם של כל המנהיגים לשאלת-השאלות האסטרטגית, מדוד ברגוריון, דרך לוי אשכול, משה דיין, מנחם בגין, אריאל שרון, ועד יצחק רבין, שמעון פרס ובנימין נתניהו, היו בלתי מבוססות. מכאן, שתורת הביטחון של ישראל הייתה מנותקת מן המציאות הביטחונית הריאלית, ולא הייתה מבוססת אלא על תחושות, משאות-נפש ומיתוסים.

הכשלים הביטחוניים של דוד בן-גוריון

בדצמבר 1946 נטל ברגוריון על עצמו את תיק הביטחון בהנהלת הסוכנות היהודית. הוא החל לעסוק בפועל בנושאים צבאיים רק במרץ 1947, אחרי שנכשל בניסיונו לשכנע את מנהיגי בריטניה להעניק ליהודים מדינה עצמאית בארץ-ישראל בהליך מדיני בחסות עוצמתה האימפריאלית.⁸ מסוף מרץ ועד שלושה שבועות לפני פרוץ המלחמה, למד ברגוריון את בעיות הביטחון של היישוב היהודי ואת התחום הצבאי.⁹ מקץ חודשיים הגיע למסקנה שהכוח הצבאי היהודי דל ביותר,

⁷ יחזקאל דרור, שם, עמ' 39.

⁸ Milstein U., "History of the War of Independence A Nation Gird for War", University Press of America, 1996, Chapter 2: "Talks Before War".

⁹ ברגוריון ד', מדינת-ישראל המחודשת א', עם עובד, 1969, עמ' 69.

¹⁰ יומן ברגוריון, 27 במאי 1947, ארכיון המכון למורשת ברגוריון, שדה בקר.

¹¹ מעמדו של ועד זה דומה למעמדה של ועדת חוץ וביטחון של הכנסת שד-יוניה חסויים.

¹² דהיינו, כופים עליו את רצונו במהלכי הכרעה צבאיים.

¹³ אפילו אם נשיג ניצחון בשדה הקרב.

¹⁴ ארכיון ציוני מרכזי, S 25/9344, פרוטוקול מישיבת ועדת הביטחון.

¹⁵ שם, עמ' 55.

הכרעה שבאקראי במלחמת ששת הימים

בעשרים השנים שבין ההכנות למלחמת העצמאות לבין המשבר שקדם למלחמת ששת הימים, דבק בן-גוריון בעמדתו שאין לצה"ל אופציה להכריע את כל הצבאות הערביים בשדה הקרב. את נכונו של מלחמה נגד מצרים ב-1956 תירץ במעורבות הפעילה של צבאות צרפת ובריטניה.¹⁶ אחרי תחילת משבר מאי 1967, כשהמצב במזרח-התיכון התגלגל במהירות לאפשרות של מלחמה כוללת בין ישראל למדינות ערב, האשים בן-גוריון את הרמטכ"ל יצחק רבין, בשיחה שהייתה ביניהם ב-21 במאי, באחריות אישית למשבר. הוא דרש מרבין לעשות הכול על-מנת שלא תפרוץ מלחמה, והאשים אותו כי "סיכן את עם ישראל".¹⁷ בכך הוכיח בן-גוריון דוגמטיזם עיוור לכשלו של דוגמטיזם זה הופרך בשדות הקרב אחרי זמן קצר, והפרכה זאת מבססת את הטעון שבן-גוריון לא הבין את הוויית הצבא והמלחמה.

למרות שרבין התמוטט נפשית שנים-עשר יום לפני פרוץ המלחמה, למרות שהאלוף חיים בר-לב הוחזר בדחיפות מלימודים בצרפת ומונה, ימים אחדים לפני פרוץ המלחמה, לסגן רמטכ"ל, ותפקד כרמטכ"ל בפועל מבלי שהיה מעורה בפרטים, ולמרות שראש-הממשלה לוי אשכול מסר אז את תיק הביטחון לאיש האופוזיציה משה דיין, שתפקד כרמטכ"ל-על מבלי שהיה בקי בפרטים גם הוא, פתחה ישראל במלחמה ב-5 ביוני, והשיגה הכרעה צבאית תוך שלוש שעות: במהלך הפצצת מטוסי צה"ל את שדות התעופה במצרים התמוטט שר ההגנה המצרי, המרשל חכים עאמר, והורה לצבאו לסגת.¹⁸ להוציא אותן שלוש שעות, יתר ששת ימי המלחמה היו מרדף באש חיה מול מטרות אנושיות המתפקדות גרוע, בנוסף המזכיר את רדיפתו של גדעון אחר המדיינים, וכפי שרדף צבא היבשה של הקואליציה את הצבא העיראקי בחמשת הימים האחרונים של חמישים ימי מלחמת המפרץ (מבצע "סופה במדבר") ב-1991.

במלחמת ששת הימים השיג צה"ל הכרעה שבאקראי. מנהיגי שני הצדדים הלוחמים היו מוכי הלם, אך בעוד שהצד הישראלי ניצל את צירוף המקרים הזה לטובה, הצד הערבי ניזוק ממנו קשה. הנה כי כן, הניצחון הושג הודות לעובדה שראשי מערכת הביטחון, ראש-הממשלה לוי אשכול והרמטכ"ל יצחק רבין, כמעט לא תפקדו, ומשום כך לא נמנעו מצה"ל לנצל את הצלחתו המדהימה של חיל-האוויר ולהשיג ניצחון ירייר.

למרות התוצאה המוצלחת מאוד, תפקד צה"ל גרוע באותה מלחמה בכל מה שנוגע לשליטת המטה הכללי והמטות של שלוש החזיתות, בתפקוד מפקדי החטיבות, הגדודים והפלוגות, ובקרב המשולב של כוחות חיל הרגלים, השריון והארטילריה ביניהם לבין עצמם, ובין כוחות היבשה לזרוע האוויר. קרבות עמק דותן, תל-פאחר, ורפיח הם דוגמה לכך. אך על כולם עלה בכשלו קרב גבעת התחמושת בירושלים, שבו נעשו כל השגיאות האפשריות.

קרב גבעת התחמושת כסמפטום

תוכנית והתכנון היו לקויים: ההתקפה על יעד מבוצר זה לא שירתה את המשימה שהוטלה על חטיבת הצנחנים מס' 55, בפיקודו של מרדכי (מוטה) גור, לחבור להר-הצופים. לצנחנים יכלו להגיע להר-הצופים בדרכים אחרות, שלא היה בהן כוח צבאי של האויב. יתרה מזו, הם יכלו לנחות על יעדס במסוקים. הרבה קורבנות היו נחסכים בדרך זו.

הפיקוד והשליטה היו לקויים: למרות שכמעט גדוד צנחנים שלם (מס' 66) הידרדר ללחימה על היעד, לא ידעו מפקד החטיבה, מרדכי גור, ומפקד הגדוד, יוסי יפה, דבר וחצי דבר על הקרב בזמן האירוע. מרדכי גור לא חצה את הגבול בזמן הקרב ונותר במפקדתו ברחוב יואל מס' 12 שבירושלים המערבית. יוסי יפה נמצא במלון "אמבסדורי" שבגורתו לא התחולל קרב של ממש. גור ויפה לא פקדו על הקרב ולא שלטו בו.

המודיעין הקרבי היה לקוי: לצנחנים דווח כי בגבעת התחמושת נמצאת פלוגה ירדנית, והם תקפו אותה בכוח של פלוגה. בפועל נלחמו שם שתי פלוגות ירדניות, והן שברו מיד את ההתקפה הפלוגתית של הצנחנים.

הסיוע היה לקוי: הצנחנים לא קיבלו סיוע ארטילרי ואווירי, למרות שהיה לחטיבה 55 גדוד מרגמות כבדות, ולמרות שמטוסים ישראליים חגו בשמים באזור הפעולה והיו זמינים לפעולה.

התיאום בין הכוחות היה לקוי: אלוף הפיקוד עוזי נרקיס חילק את הגזרות בין חטיבת הצנחנים בפיקודו של מרדכי גור, לחטיבת שריון מס' 10 בפיקודו של אורי בן-ארי בכביש רמות אשכול. התוצאה: גבעת התחמושת הייתה בגזרתם של הצנחנים, והם תקפו אותה בשלוש רבע לפנות בוקר. גבעת המבצר הייתה באחריותם של אנשי השריון, והם כבשו אותה כשבע שעות מאוחר יותר, בשעה 10 לפני הצהריים. התוצאה הייתה, שבמשך כל זמן הקרב ירו הירדנים מגבעת המבצר על הצנחנים בגבעת התחמושת, מבלי שהצנחנים ידעו את מקורה של האש, ורק באיחור גילו כי על גבעת המבצר נמצאים כוחות אויב. זאת ועוד: אחרי שנכנסו אנשי השריון הישראלי לגבעת המבצר, ירו עליהם הצנחנים מתותחי טנקים שעלו לגבעת התחמושת, והזמינו מטוסים ישראליים להפציץ אותם. התוצאה: אנשי השריון בגבעת המבצר נהרגו מאש ידידותית של כוחותינו.¹⁹

שום חטיבה לא תפקדה טוב יותר מחטיבה 55, ושום מח"ט לא תפקד טוב ממרדכי גור. הדברים אמורים למשל לגבי רפאל איתן (רפול) בקרב רפיח הדרומי, במסגרת אוגדתו של ישראל טל.

בדומה למלחמת העצמאות, גם הפעם העלימו ראשי מערכת הביטחון את הליקויים בתפקודו של צה"ל, לא חקרו את פרטי המלחמה, והסתירו את מחקרו הלקוי של ראש מחלקת היסטוריה תת-אלוף אברהם איילון (לנץ). באין מידע על התפקוד הלקוי ועל הכישלון, אין תימה שמפקד החטיבה הכושל, מרדכי גור ז"ל, התקדם אחר-כך בשרשרת הפיקוד, ולימים היה לרמטכ"ל של צה"ל, לסגן שר-הביטחון ולשר בממשלת ישראל. באשמתו הישירה לא הופקו לקחי מלחמת יום-הכיפורים, והוא האיש שבנה את הצבא שנכשל במלחמת לבנון ובאינתיפאדה.

¹⁶ סלייטר ר, רבין, **ידיעות אחרונות ועידנים**, 1993, עמ' 109.

¹⁷ בר-זהר מ', "בן-גוריון", כרך ג', עם עובד, 1977, עמ' 1589.

¹⁸ מחקרו של תת-אלוף (מיל') אברהם איילון על מלחמת ששת הימים (חסוי), מחלקת ההיסטוריה, צה"ל; ארכיון מכון שרידות, רישומי שיחות עם אברהם איי-לון בשנות השמונים.

¹⁹ לתיאור ולניתוח מפורטים של פרשת ירושלים במלחמת ששת הימים ראה, מילשטיין, א, "ההיסטוריה של הצנחנים ג' איחוד ירושלים", הוצאת שלגי, 1985.

באין מידע, גם לא ניתן להפיק לקחים. התוצאה: הליקויים שהתגלו במלחמה לא הוסרו, והם היו עתידיים לשוב ולהתגלות במלחמות שלאחר מכן. לעומת זאת, הם פרשו את התוצאות הצבאיות כ"הכרעה כופה" שאפשרה לישראל גם להשיג את מטרותיה הטריטוריאליות וגם לכפות יחסי שלום על הערבים. להערכה זאת לא היה כל בסיס: רצון המלחמה של הערבים לא נשבר. נשיא מצרים, גמאל עבד אל נאצר, הכריז מיד אחרי המלחמה: "מה שנלקח בכוח יוחזר בכוח", ובוועידת ראשי מדינות ערב בחרטום, בספטמבר 1967, התקבלו ארבעת הלאומים: "לא שלום עם ישראל, לא הכרה בה, לא משא-ומתן עמה ולא ויתור על זכויותיו של העם הפלשתיני".²⁰

אסטרטגיה של הכרעה

בולות שליטתה של ישראל אחרי מלחמת ששת הימים התקרבו לגבולות ההבטחה שנקבעו בפרק ט"ו בספר בראשית, במאה השמונה-עשרה לפני הספירה, ולמאויים הטריטוריאליים של רוב הישראלים במחצית השנייה של שנות התשעים במאה העשרים. התברר, שרוב היהודים בישראל לא קיבלו את האידאולוגיה שקבע בן גוריון. "הצהרת חרטום" נתנה לראשי השמאל הפוליטי, שעמדו אז בראש ממשלת הליכוד הלאומי, לגיטימציה לספח למעשה את יהודה, שומרון, רצועת עזה, סיני ורמת הגולן, על-ידי התחלת מפעל התנחלות מאסיבי. מקצת מן ההתנחלויות יזמה הממשלה עצמה, ואת רובה יזמו תנועות התיישבות, ותיקות וחדשות, בתמיכת הממשלה ובמימונה, ובתמיכת מענקים של מוסדות יהודיים ויהודים יחידים מכל העולם. ממשלת ישראל שבהגמוניית השמאל תמכה במפעל התיישבות אדיר זה בעיקר, מפני שעל שאלת השאלות האסטרטגיות של ישראל ענו רוב חבריה בחיוב: צה"ל מסוגל להכריע את צבאותיהן של מדינות העימות בשדה הקרב, הכרעה נוסח קלאוזוויץ, במחיר נמוך יחסית.

מכאן הסיקו מנהיגי ישראל שהערבים לא יתקפו את ישראל, ואם יתקפו ישמיד צה"ל את צבאותיהם בלא קושי. גיבושה של אסטרטגיית הכרעה זאת נעשתה בלא שראשי המדינה ומפקדי צבאה הבינו איך הושג הניצחון ביוני 1967, ובלא שהיו להם נתונים מבוססים על יכולתו של צה"ל, כפי שלא היו לברגוריון במלחמת העצמאות. לא רק שסירבו המנהיגים ללמוד באופן מפורט את אירועי מלחמת ששת הימים, אלא שהם המשיכו במדיניות בת-היענה שלהם במהלך שלוש השנים של מלחמת ההתשה, שניטשה בין יוני 1967 לאוגוסט 1970. מלחמת ההתשה התישה את צה"ל ואת החברה הישראלית, ולאחר סיומה קבעו המצרים עובדות אסטרטגיות בניגוד להסכם, וקידמו את מערכי הטילים האנטי-אוויריים שלהם עד סמוך לתעלת סואץ. התפתחות זאת, שהוכחשה בשעתו על-ידי הממשל הישראלי, אף שמנחם בגין וחבריו פרשו בגינה מממשלת האחדות הלאומית, הייתה הכתובת על הקיר לקריסת מערכת הביטחון ותורת הביטחון באוקטובר 1973.

ב-9 במאי 1973 אישרה ראש הממשלה גולדה מאיר את נוסח מטרות המלחמה שקבעו שר הביטחון משה דיין והרמטכ"ל דוד אלעזר:

למנוע מהאויב כל הישג צבאי ולהנחיל לו מפלה צבאית, המבוססת על השמדה קרבית של כוחות ותשתיות צבאיות. השגת מטרה זו צריכה להקנות לישראל יתרונות צבאיים משמעותיים למשך מספר שנים, הן ביחסי הכוחות והן בקווי הפסקת האש.²¹

מסמך זה הוא הוכחה שאין טובה ממנה, שמנהיגי ישראל השיבו ב-1973 בחיוב על שאלת-השאלות האסטרטגית של מדינת-היהודים. בכך הפכו על-פיה את תפיסתו האסטרטגית של דוד בן-גוריון, שכן הם העריכו כי צה"ל מסוגל להכריע את כל הצבאות הערביים, ושכל מלחמה תשפר את עמדת המיקוח של ישראל ביחס למאבק על הריבונות על יהודה שומרון, רצועת עזה, רמת-הגולן וחצי-האי סיני.

נטישת אופציית ההכרעה

ביום ב', 8 באוקטובר, קרס צה"ל בניסיונו הכושל להכריע את האויב על-ידי השמדת הארמיה השנייה בחזית המצרית. בלילה שבין 8 ל-9 באוקטובר טסו משה דיין ודוד אלעזר לאום-השיבה, ונפגשו עם מפקד החזית ועם מפקדי האוגדות. דיין כותב בספרו כי באותה פגישה הסתבר לו: "לא שנכשלה התקפת הנגד. ההתקפה, כפי שהייתה צריכה להיות, לא נערכה כלל".²² קשה להעלות האשמה חמורה מזו. בצבא מקצועי היה מפקד התקפה-שלא-הייתה (אברהם אדן-ברן) מודח מיד. ללמדכם דבר או שניים על איכותה המקצועית של הקצונה הבכירה בצה"ל.

ביום ג', 9 באוקטובר, אמר דיין בישיבת הממשלה כי לגבי החזית המצרית "ההערכה היא שאין אפשרות ואין לנו הכוח הפיסי והצבאי כדי לזרוק אותם אל מעבר לתעלה". הרמטכ"ל אלעזר אמר לשרים הנדהמים כי ייתכן שהמצרים יחזרו ויתקפו ויאלצו את צה"ל לסגת להרים. "אני בהחלט מסכים ומודחה עם ההערכה של שר הביטחון שצריכים להיות מוכנים לאלטרנטיבה די קשה, שאין יכולת להשיג הכרעה".²³

ב-9 באוקטובר השיב משה דיין על שאלת-השאלות האסטרטגית של ישראל בשלילה: אין צה"ל מסוגל להכריע את צבאות ערב בשדה הקרב! כתוצאה מכך נטש את תורת הביטחון ואת המטרות הלאומיות-טריטוריאליות שנקבעו אחרי מלחמת ששת הימים, מבלי שהיה מודע בעצמו לשינוי שחל בתפיסתו. בשל שינוי זה הוביל דיין, כשר-החוץ בממשלתו הראשונה של מנחם בגין, את החזרת כל חצי-האי סיני למצרים.

כישלון השיבה לאופציית ההכרעה

ביוני 1982 יזמה ממשלת מנחם בגין השנייה מתקפה על לבנון, ששימשה אז בסיס עיקרי של ארגוני הטרור הפלשתיניים. אריאל שרון היה אז שר-הביטחון, ורפאל איתן היה ראש המטה הכללי. הכרעה ישראלית ברורה באותה מלחמה לא הייתה עשויה לתקן את כל נזקי מלחמת יום-הכיפורים, אך תבוסה צבאית באותה מלחמה הייתה מבססת את תורת הביטחון, הגורסת שלישראל אין

²⁰ "ההיסטוריה של הצנחנים", שם, עמ' 1237-1238.

²¹ עמואל ולד, "קולת הכליים השבורים", שוקן, 1987, עמ' 97.

²² דיין, שם, עמ' 604.

²³ בראון, שם, עמ' 133-134.

ברכוכבא גם ביקר בחריפות את צמרת צה"ל על כישלונותיה בטיפול באינתיפאדה. התוצאה: השמאל ניצח בבחירות ב-1992, ויצחק רבין הקים ממשלה שהייתה בְּשֵׁלָה להסכם אוסלו.

סיכום ומסקנות

מאמר זה מבקש לחשוף ליקויים קשים בהבנתם של מנהיגי ישראל וראשי המערכת הצבאית את הוויית הצבא והמלחמה, ואת בעיותיה האסטרטגיות והביטחוניות של ישראל. כתוצאה מכך התפתחו ליקויים חמורים במערכת הביטחון, שהשפיעו על יכולתה של ישראל להשיג את מטרותיה הלאומיות. עם זאת, הח"מ אינו סבור שאילו אנשים אחרים היו מנהיגים את ישראל, או מפקדים על צבאה, היו התוצאות טובות יותר. המציאות, שנחשפה במאמר זה, התגלתה בהיסטוריה של עמים אחרים ובמלחמות אחרות: בצבא האמריקני במלחמת וייטנאם ובצבא הסובייטי במלחמת אפגניסטאן, אם להביא שתי דוגמאות מפורסמות.

על־מנת לשפר את תפקודם של המנהיגים והמפקדים הבכירים בתחום הביטחון, ועל־מנת לשפר את תפקודה של מערכת הביטחון עצמה, יש לדעת המחבר לחולל שתי מהפכות:

א. מהפכה אינטלקטואלית: לפתח דיסציפלינה מדעית בתחום הביטחון, כפי שהיא בכל תחומי החיים האחרים. לשם כך יש להפקיע את המונופול של מערכת הביטחון על הידע הביטחוני, ולאפשר לחוקרים בלתי תלויים מכל הדיסציפלינות המדעיות לפתח דיסציפלינה ביטחונית. כל זמן שחוקרי המלחמות יהיו תלויים במערכות הביטחון, וכל זמן שלחוקרי מלחמות בלתי תלויים לא תהיה נגישות למחקר שיטתי על מלחמות ישראל, לא ניתן יהיה לפתח דיסציפלינה כזאת, והחשיבה הביטחונית תהיה מניפולטיבית ולא שיטתית, מדעית ומבוססת.

ב. לאחר שתחולל המהפכה האינטלקטואלית, וניתן יהיה להתייחס בכלים שיטתיים אל האירועים הביטחוניים ואל המציאות הביטחונית, ניתן יהיה לבצע רפורמה יסודית במבנה של הארגונים הצבאיים והביטחוניים כנדרש בצבא מקצועי, אשר אתגרי העתיד הצפויים לו עלולים להכריע את עצם קיומה של מדינת ישראל ■

אופציה להכרעה צבאית. בגין, שרון, איתן וחבריהם, המשיכו לדבוק באמונה שצה"ל הוא צבא מעולה, ושליקויי מלחמת יום־הכיפורים נבעו בגלל המחדל המודיעיני, ושהאחריות עליו רובצת לא רק על ראש אמ"ן, אלוף אליהו זעירא, אלא בעיקר על ראש־הממשלה גולדה מאיר ועל שר־הביטחון משה דיין. בכך גילו אנשי הממשל החדש, שמקצתם יושבים גם היום בממשלה, שלא השכילו להבין את פרטי מלחמת יום־הכיפורים ואת לקחייה. בגין, שרון ואיתן האמינו שהם לא יחזרו על הטעויות של מאיר, דיין ואלעזר, ושבמלחמה יזומה ישיג צה"ל את כל יעדיו. לא זה מה שהיה: צה"ל לא הצליח להשיג את המשימות שהוטלו עליו, וגם לא היה סיכוי שישגו, כי באין תיקון ליקויים, ממשיכים אלה לפגוע בתפקודה של המערכת, ועוד נוספים עליהם ליקויים חדשים. התוצאה: ב-1982 היה לישראל צבא גרוע יותר מצבאה ב-1973.

במקום להחזיר לצה"ל חלק מאופציית ההכרעה שלו, הוכיחה מלחמת לבנון לרוב הציבור בישראל שלצה"ל אין אופציית הכרעה, וחיוקה את המגמות שהתחילו אחרי תבוסת 8 באוקטובר 1973: לראות בשטחי ארץ־ישראל שנכבשו במלחמת ששת הימים קלף מיקוח שיימסר לערבים תמורת מה שהציבור הישראלי יִרְשׁ כ"שלוס". תהליך ההטמעה, בקרב הישראלים, של התפיסה לפיה לישראל אין אופציית הכרעה, נמשך עשרים שנה, בין 1973 לבין שנת 1993, שבה נחתם הסכם אוסלו. שלב חשוב בהטמעה הייתה האינתיפאדה שפרצה בדצמבר 1987, בעת שבישראל שלטה ממשלת אחדות לאומית. ראש־הממשלה אז היה מנהיג הליכוד יצחק שמיר, ושר־הביטחון היה יצחק רבין. מנהיגי ישראל, וכל ראשי מערכת הביטחון שלה, כשלו להבין את משמעות האינתיפאדה כשפרצה, לא היו להם כלים להתמודד אִתָּהּ, ומשנבנו הכלים, היה זה מעט מדי ומאוחר מדי. גם בקרב היהודים וגם בקרב הפלשתינים רווחה ההערכה, שילדים פלשתיניים, משליכי אבנים, הביסו את צה"ל וגירשו אותו מעזה.

במאי 1990 התפרסמו בעיתוני ישראל דברי ביקורת חריפים של ראש היחידה להפקת לקחים בצה"ל, האלוף משה ברכוכבא:

במלחמות ישראל בשנים 1973 ו־1982 בולטת התופעה של הישגות ליקויים ונקודות־תורפה חמורות באיתור "מיתאר המלחמה ותוצאותיו". ליקויים אלה נגמו במטרות המלחמה, בהישגי צה"ל וביוקרתו המבצעית. אי־הפקת לקחים יסודית ומקצועית בצה"ל, וחוסר המודעות לחשיבות הנושא, הם סיבות עיקריות לחוסר הצלחתו במלחמות הללו.

אם תדע ישראל לשמור על הישגיה הטריטוריאליים ממלחמת ששת הימים, היא תהיה מעצמה אזורית אשר תביא את ברכת הדמוקרטיה והשפע למזרח התיכון – אזור מוכה דלות ומשטרים של עריצות מושחתת. יהיה עליה להנהיג את המיעוטים הרבים על מנת לפרוק מעל צווארם את עול השעבוד המוסלמי. אם כך תעשה, תהיה ראויה לכינוי "עם סגולה".

תיאודור דרייפר